

СТУДЕНТКА-ОСВІТЯНКА У ЧЕРВОНІЙ АРМІЇ ЧАСІВ НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ

Лук'яненко О.В.

Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка

Стаття ілюструє процес мобілізації до Червоної армії студенток педагогічного закладу Полтави у часи німецько-радянської війни 1941-1945 року. Застосування методу контент-аналізу дозволило проілюструвати залучення дівчат вищу оборонної роботи, визначити освітній рівень мобілізованих, час призову; виявити мотиви приєднання до збройних сил. Розвідка написана у межах науково-дослідної роботи кафедри культури релігії ПНПУ імені В.Г. Короленка «Регіональні виміри повсякденної культури України XVIII–XX століть». **Ключові слова:** повсякдення, студенти, німецько-радянська війна, вища педагогічна школа, Червона армія, мобілізація.

Постановка проблеми. Війна руйнує будення. У разі ж зтяжненого протистояння, за якийсь час найагресивніші військові дії самі перетворюються на повсякденну реальність, у якій змушені вчитися жити пересічні дівчата історії. Їхні долі різняться місцем у цій війні: в копах, у тилу, в евакуації чи у полоні. Проте, єднає одне: життя на межі невизначеності, породженої мінливістю воєнних успіхів, та побутового пристосування навіть до найжахливіших умов. У роки німецько-радянської війни все це проявилось якнайвидніше у долі українців. Територію їхньої держави прокотилися хвилі відступів та наступів. Змінювалися тоталітарні режими. А разом із ними часто різнилися й соціальні ролі, які довелося виконувати людям у новій реальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема участі у війні є багатогранною. Історіографічний опис самих лише праць може зайняти декілька багатотомників. Нас цікавлять праці, наближені за предметом дослідження. Зокрема, гендерна сторона воєнного повсякдення широко висвітлена у колективній монографії «Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні» (2015) за редакцією докторки історичних наук Г. Грінченко та кандидаток історичних наук К. Кобченко та О. Кісь [20]. Побут студентської молоді України у роки німецько-радянського протистояння з багатим ілюстративним матеріалом подає проект «100 років студентства» інтернет-журналу «Студвей» [1]. Питання життя вихованців Полтавського педагогічного вишу у 1941-1945 рр. висвітлене у ювілейних виданнях, присвячених 95-літтю [19] та 100-річчю цього навчального закладу [22].

Метою даного дослідження є аналіз активності полтавських студентів у лавах Радянської Армії у ході німецько-радянської війни.

Хронологічні межі статті охоплюють період із 22 червня 1941 (часу початку воєнних дій Третього Рейху проти СРСР) до капітуляції Німеччини у 1945 р. та першої хвилі демобілізації студентів-освітян. **Географічні межі** публікації первинно пов'язані з Полтавщиною та обласним центром. Вторинно – з територією СРСР в цілому та УРСР зокрема, на рівні з європейськими країнами, що стали театром військових дій. У межах наших пошуків ми вдаємося до взаємодоповнюючих методів макро- та мікроісторичних студій. **Джерельну базу** становлять 1028 під-

шивок під загальною назвою «особова справа студента» Полтавського педагогічного інституту імені В.Г. Короленка, які навчалися у закладі з 1943 по 1953 роки. Проблема джерел полягає у тому, що ми спроможні відтворити лише приблизну картину мобілізації студентської молоді. Автобіографії – спадок тих, хто вижив у війні. Ми не знаємо, скільки молодих людей не повернулося з фронту. Також невідомо, скільки колишніх освітян після закінчення збройного протистояння вирішили не поновлюватися у лавах студентів вищого педагогічного закладу Полтави. І, з рештою, залишалася частина тих, хто поносився у вищі чи вступив до нього уже після 1953 р.: хтось продовжував нести службу, хтось подав документи на заочний відділ.

Виклад основного матеріалу. У 2015 р. білоруська письменниця Світлана Алексієвич отримала Нобелівську премію з літератури за книгу документальних нарисів «У війни не жіноче обличчя». Своєрідним прологом до видання є діалог авторки з істориком, у якому з'ясується місце жінки у війні. Серед іншого, лунає наступна думка: «У Радянській армії воювало близько мільйона жінок. Вони опанували всі військові спеціальності, в тому числі і найбільш «чоловічими». Навіть виникла мовна проблема: у слів «танкіст», «піхотинець», «автоматник» до того часу не існувало жіночого роду, тому що цю роботу ще ніколи не робила жінка. Жіночі слова народилися там, на війні...» [2, с. 2].

Дослідження з історії Полтавського педінституту зауважують перший наказ директора вишу П.М. Асеева про мобілізацію до лав радянської армії 10 співробітників закладу. Вони констатують факти залучення молоді у винищувальні підрозділи, кампанії по здаванню донорської крові на потреби фронту, залучення до ритя окупів тощо. Однак, не мають ілюстрацій реальної активності часто через обмеженість джерельної бази, яка в основному складалася з наказів дирекції. Судити про студентів-військових можемо лише з галереї портретів учасників та загиблих на фронті. Однак, з-поміж 26 лише 3 – освітянська молодь, а жінок – теж лише три (викладачки О.Ф. Ганич, Л.С. Ліхіна та Л.Л. Мазуренко [22, с. 64–65]).

Серед тисячі автобіографій студентів Полтавського педагогічного інституту знаходимо 30 тих, що говорять про участь студенток у військових

діях. Загалом показник мобілізованих освітянок склав 2,9% від загального числа повоєнної студентської молоді. Близько 73% мобілізованих пішли на фронт зі стін Полтавського педінституту. Троє були на той час вихованками Київського [13], Новоросійського [6] та Осипенківського освітянських вишів [5]. Одна майбутня учителька української мови до війни здобувала медичний фах у Харківській фельдшерській школі [10]. Прикметно, що четверо освітянок на час поповнення лав Червоної армії були ще школярками [7]. Одні лише вчилися у старшій школі [16], другі саме закінчували випускові класи [11], треті просто не встигли вступити до вишів [8].

Поглянемо на те, коли і якого віку дівчата поповнювали ряди армії в залежності від хвиль мобілізації, ініційованих радянською владою з початком війни з Німеччиною. Нам відома інформація про час військової служби 27 студенток. Троє інших не вказали точного моменту її початку. Президія Верховної Ради СРСР оголосила загальну мобілізацію чоловіків 23-36 років уже 23 червня 1941 р. Із загального призваних освітянок, 11 дівчат стали до служби саме упродовж 24-26 червня 1941 р. [3]. Разом із другою загальною мобілізацією військово-зобов'язаних відповідно до наказу Державного комітету оборони №585-сс від 26 серпня 1941 р., Полтавщина мала мобілізувати 18-19 річну молоді [21]. Бачимо, що у серпні, вересні та жовтні того ж року до армії потрапили ще 3 дівчат. Можемо припустити, що 5 інших із 19 призваних до армії у 1941 р. почали виконувати свій обов'язок перед Батьківщиною саму у цей відрізок часу з червня по жовтень, бо жодна не визначила зиму або ж кінець 1941 р. початком несення служби. Із трьох дівчат, які стали частиною збройних сил 1942 р., коли територія України чи не повністю була під рейхом, лише одна, двадцятирічна Анна Мирна, була мобілізована 11 квітня [6]. Двоє інших зробили вибір служити добровільно, коли були в евакуації. Так, Євгенія Мандро-Апродова кинула навчання у вищі Новосибірська [14], а Ніна Канонова вирішила не закінчувати 9 класу у Башкірській АРСР через бажання іти стопами матері, котра на той час уже працювала медичною сестрою на Білоруському фронті [8].

Саме фактор добровільності початку служби рухав 2 дівчатами, що влилися до лав армії у 1943 р.: бажанням воювати пояснили рішучий крок тоді ще дев'ятикласниця Катерина Бабенко [11] та третьокурсниця педінституту Марія Бардакова [9]. Остання зробила такий вибір вдруге. Уперше майбутня філологиня пішла добровольцем до армії у жовтні 1941 р., після того, як ледь не потрапила у полон на оборонних роботах у Семенівському районі Полтавщини. У складі резерву політскладу Південно-західного фронту у серпні 1942 р. вона потрапила в оточення районі с. Ольховатка Воронежської області. А вже у вересні 1942 біля р. Дон дівчину схопили мадярські жандарми й посадили до концентраційного табору. Молода освітянка декілька разів намагалася втекти звідти, проте, її ловили, аж поки у січні 1943 р. вона не вчинила останню вдалу спробу втечі. Після перевірки у Бобровському НКВС студентка прибула в село Іразово Курської області, де знову виявила бажання служити.

У 1944 р. лави Червоної армії поповнилися 6 студентками Полтавського педінституту. З них

лише одна була розподілена на службу після спеціальної підготовки [18]. Всі інші зауважували, що поповнили ряди РСЧА за власним бажанням [5]: одна наголошувала на тому, що заморилася переховуватися [4], інші акцентували увагу на бажанні помститися окупантові [7], інколи навіть не називаючи себе військовослужбовцями, а «вільнонайманою» в армії [15].

Говорячи про вікові рамки мобілізованих, зауважимо наступне. Наймолодша учасниця війни з числа студентів ПДПІ 1943-1953 рр. приєдналася до збройних сил у 1942 р. у віці 17 років [8]. У 23 роки у 1944 р. до служби стала студентка Осипенківського педінституту Ганна Василенко (через те, що приєдналася після звільнення Полтавщини) [5]. Загалом, 40% студенток починали служити у Робітничо-селянській Червоній Армії у віці 20 років (10 у 1941 р. та 2 у 1942 р.). По п'ятеро освітянок досягли віку 21-22 років. У 1941 р. мобілізували чотириох двадцятидворічних студенток, у 1944 – одну. Двадцятидворічні дівчата стали частиною збройних сил у 1941 (двоє), 1943 (одна) та 1944 рр. (двоє осіб). По троє вихованців педагогічного закладу Полтави відправилися на службу у віці 18 (двоє у 1941 р. та 1 у 1944 р.) та 19 років (по одній 1941, 1943 та 1944 рр.).

Говорячи про наймолодших учасниць війни, не можемо оминати факту участі школярки-семикласниці Марії Конець (згодом студентки мовно-літературного факультету педінституту) у роботі підпільної організації у якості зв'язкової [17]. Однак, її до статистики обрахунку студенток на службі ми не зараховували.

Говорячи про зайнятість жінок на фронті, ми не можемо оминати питання, чи отримували мобілізовані дівчата додаткову освіту, перед тим, як стати до служби? Зважаючи на різні сфери діяльності, про це говорити з одного боку складно. З іншого все очевидно. Ми не маємо свідчень про сферу діяльності 8 дівчат (майже 27%). Інколи дівчата просто не вказували її. Так, другокурсниця з природничого факультету Віра Звенигородська лише констатувала факт служби: «призвана 16 серпня 1941 в армію, служила до 16 жовтня 1945 року» [12]. Проте, 22 інших перебували в армії на 12 різних посадах. Часом за час несення служби студентка могла змінити декілька професій, тому ми заносили одну й ту саму особу до різних категорій у разі наявності таких фактів. Були випадки, коли так само не вказувалося місце несення служби, але є посада та емоційне забарвлення розповіді могло свідчити про безпосереднє перебування на лінії вогню. Наприклад, Антоніна Сухенко після звільнення окупованої Диканьки «пішла в армію добивати німецького гада у політчастину агітатором, за що навіть відзначена грамотою на 8 березня від командування [13]».

Серед штабних посад можна назвати роботу у якості секретаря комсомольської організації батальйону [14], скарбника-діловода фінвідділу військової частини [9], секретаря-машиністки авторемонтному відновлювальному батальйоні [15], працівниці ідальні частини резерву політскладу південно-західного фронту [9], та писаря у відділі кадрів українського штабу партизанського руху. Для останньої роботи студентка мовно-літературного відділу Галина Крапива з серпня 1943 по січень 1944 р. вчилася у школі особливого при-

значення при Українському штабі партизанського руху міста Електросталь Московської області [16].

Специфічну підготовку довелося пройти й вихованці фізмату Зіні Тарнавській. Дівчина була курсанткою Новосибірської автошколи з травня 1943 р., потім опанувала фах телефоністки третього розряду у Воронежській та Московській школах радіоспеціалістів, і лише потім, у серпні 1944 р., була направлена на Карельський, а згодом перекинута на 2-й Білоруський фронт. Вражає ставлення дівчини до свого життєвого багачу, який вклучав участь у війні. Вона завершила свою біографію цілком скромно: «такий мій коротенький життєвий шлях» [18]. Майже 73% із тих, про чю активність відомо достеменно, були задіяні у сфері медичного обслуговування військових.

Отже, можемо зробити проміжні висновки щодо участі полтавських освітянок у лавах збройних сил СРСР:

1) вихованці педінституту потрапляли в армію у ході декількох хвиль мобілізації, в основному у 1941 році, інколи вказуючи як причину приєднання до РСЧА добровільність або бажання помсти;

2) найбільша кількість стала до служби у 1941 р. (19 осіб) та під кінець війни у 1944 р. (6 осіб). У ході німецько-радянської війни прикликали 5 осіб (1942 р. – 3 особи, 1943 р. – 2 особи);

3) у воєнних діях взяли участь переважно народжені 1921 р. (12 осіб – у віці 20 років), наймолодша учасниця з числа повоєнних студенток (1927 р.н.) у часи війни була школяркою-семикласницею і була зв'язковою; найстарша студентка долучилася до армії у 23 р.;

4) майже третина освітянок не зазначила роду занять у збройних силах СРСР. Інші працювали на 22 різних посадах;

5) студентки педагогічного інституту проходили спеціальну підготовку у школах радіозв'язку та школах особливого призначення;

6) штабна робота передбачала виконання обов'язків писарів, скарбників, діловодів, працівників ідальних, телефоністок, агітаторів, секретарів комсомольських осередків тощо;

7) більшість дівчат були мобілізовані у якості медичних сестер;

8) молоді освітянки служили як в тилкових частинах, так і на всій території ведення воєнних дій: Карельський, 2-й Білоруський фронт тощо.

Список літератури:

- 100 років студентства. Спецпроект. URL: <http://100.studway.com.ua/1937>.
- Алексеевич С. У войны не женское лицо». Москва: Время, 2013.
- Архів Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка (далі – АПНПУ). Ф. Особові справи студентів стаціонару. Опис. Випуск 1945 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний відділ. Стаціонар Рос. відділ № 91–119. Справа. Галій Галина Федорівна. Арк. 3.
- АПНПУ. Ф. Особові справи студентів стаціонару. Опис. Випуск 1945 р. Учительський дворічний інститут. Фізико-математичний факультет. Стаціонар № 219–233. Справа. Бало Олена Прокопівна. Арк. 4.
- АПНПУ. Ф. Особові справи студентів стаціонару. Опис. Випуск 1946 р. Педагогічний чотирирічний інститут. Фізико-математичний факультет. Стаціонар № 336–362. Справа. Василенко Ганна Федорівна. Арк. 2.
- АПНПУ. Ф. Особові справи студентів стаціонару. Опис. Випуск 1946 р. Педагогічний чотирирічний інститут. Фізико-математичний факультет. Стаціонар № 336–362. Справа. Мирна Анна Семенівна. Арк. 3.
- АПНПУ. Ф. Особові справи студентів стаціонару. Опис. Випуск 1946 р. Педагогічний чотирирічний інститут. Фізико-математичний факультет. Стаціонар № 336–362. Справа. Приліпко Катерина Авраміївна. Арк. 2.
- АПНПУ. Ф. Особові справи студентів стаціонару. Опис. Випуск 1946 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний факультет. Рос. відділ. Стаціонар № 398–418. Справа. Каноніва Ніна Володимирівна. Арк. 2.
- АПНПУ. Ф. Особові справи студентів стаціонару. Опис. Випуск 1947 р. Педагогічний чотирирічний інститут. Мовно-літературний факультет. Укр. відділ. Стаціонар № 456–505. Справа. Бардакова Марія Петрівна. Арк. 9.
- АПНПУ. Ф. Особові справи студентів стаціонару. Опис. Випуск 1947 р. Педагогічний чотирирічний інститут. Мовно-літературний факультет. Укр. відділ. Стаціонар № 456–505. Справа. Гмиря Катерина Феофанівна. Арк. 2.
- АПНПУ. Ф. Особові справи студентів стаціонару. Опис. Випуск 1947 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний факультет. Рос. відділ. Стаціонар № 557–575. Справа. Бабенко Катерина Павлівна. Арк. 2.
- АПНПУ. Ф. Особові справи студентів стаціонару. Опис. Випуск 1948 р. Педагогічний чотирирічний інститут. Природничий факультет. Стаціонар № 2. Справа. Звенигородська Віра Панасівна. Арк. 11.
- АПНПУ. Ф. Особові справи студентів стаціонару. Опис. Випуск 1948 р. Педагогічний чотирирічний інститут. Природничий факультет. Стаціонар № 2. Справа. Сухенко Антоніна Павлівна. Арк. 5.
- АПНПУ. Ф. Особові справи студентів стаціонару. Опис. Випуск 1948 р. Стаціонар. Рос. відділ. Справа. Мандро-Апродова Євгенія Анатоліївна. Арк. 3.
- АПНПУ. Ф. Особові справи студентів стаціонару. Опис. Випуск 1948 р. Стаціонар. Рос. відділ. Справа. Сініцева Тамара Василівна. Арк. 1.
- АПНПУ. Ф. Особові справи студентів стаціонару. Опис. Випуск 1949 р. Педагогічний чотирирічний інститут. Мовно-літературний факультет. Рос. відділ. Стаціонар. Справа. Крапива Галина Григорівна. Арк. 5.
- АПНПУ. Ф. Особові справи студентів стаціонару. Опис. Випуск 1949 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний факультет. Рос. відділ. Стаціонар. Справа. Конєць Марія Луківна. Арк. 3.
- АПНПУ. Ф. Особові справи студентів стаціонару. Опис. Випуск 1950 р. Педагогічний чотирирічний інститут. Фізико-математичний факультет. Стаціонар. Справа. Тарновська Зінаїда Сильвестрівна. Арк. 2.
- Год Б.В., Єрмак О.П., Киридон П.В. Полтавський державний педагогічний університет імені В.Г. Короленка: історія і сучасність. Полтава, 2009. 194 с.
- Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства: зб. наук. праць / за наук. ред. докторки істор. наук Г. Грінченко, канд істор. наук К. Кобченко, канд істор. наук О. Кісь. Київ: ТОВ «АРТ КНИГА», 2015. 335 с.
- Рибченко Л. Радянські військові мобілізації на території України у 1941–1945 рр. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-00-1063-5/9.pdf>.
- Столітня історія Полтавського педагогічного університету / О.П. Єрмак та ін.; за ред. М.І. Степаненка, Л.М. Кравченко. Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2014. 274 с.

Лукьяненко А.В.

Полтавский национальный педагогический университет
имени В.Г. Короленко

СТУДЕНТКА-ПЕДАГОГ В КРАСНОЙ АРМИИ ВРЕМЕН НЕМЕЦКО-СОВЕТСКОЙ ВОЙНЫ

Аннотация

Статья иллюстрирует процесс мобилизации в Красную армию студенток педагогического заведения Полтавы во времена немецко-советской войны 1941-1945 года. Применение метода контент-анализа позволило проиллюстрировать привлечения девушек вуза оборонной работы, определить образовательный уровень мобилизованных, время призыва; выявить мотивы присоединения к вооруженным силам. Разведка написана в рамках научно-исследовательской работы кафедры культурологии ПНПУ имени В. Г. Короленко «Региональные измерения повседневной культуры Украины XVIII–XX веков».

Ключевые слова: повседневности, студенты, немецко-советская война, высшая педагогическая школа, Красная армия, мобилизация.

Lukyanenko O.V.

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

STUDENT-EDUCATIONALIST IN THE RED ARMY DURING THE GERMAN-SOVIET WAR

Summary

The article illustrates the process of mobilizing students of the pedagogical institution of Poltava in the Red Army during the German-Soviet war of 1941-1945. The application of the method of content analysis allowed to illustrate the attraction of girls of the university to the defense work, to determine the educational level of the mobilized, the time of recruitment; to identify the motives for joining the armed forces. The paper is written within the research work “Regional dimension of the everyday culture of Ukraine of XVIII–XX centuries” of the Department of Cultural Studies of PNP.

Keywords: everyday life, students, German-Soviet war, higher pedagogical school, Red Army, mobilization.